

SCHIRM ANITA

PARTIKULA ÉS/VAGY DISKURZUSJELÖLŐ?

1. Bevezetés

Tanulmányomban a leíró nyelvészetben használt grammatikai egység, a partikula fogalmát mutatom be a diskurzuselemzés nézőpontjából. A partikulát a magyar nyelvtanírási hagyomány egy része (Fábricz 1981, Péter 1991, Keszler 1992, Kugler 2000, D. Máta 2007) külön szófaji csoportként kezeli, ám e szócsoporthoz valóban nagyon vegyes tulajdonságú elemekből áll. Vajon érdemes-e külön szófaji osztályként felvenni a partikulát? Mennyire új keletű ez a szócsoporthoz? Hogyan viselkednek morfológiailag az ebbe a szóosztályba sorolt szavak? Nem volna-e célszerűbb inkább a pragmatikai tulajdonságaik felől megragadni őket és a diskurzusjelölő terminust használni rájuk, amely igaz ugyan, hogy nem szófaji kategória, de számot tud adni e kérdéses elemek diskurzusbeli működéséről? Milyen a viszony a két terminus között? Használhatók-e szinonimaként vagy teljesen mást jelölnek? Az elméleti problémák bemutatása és a dolgozat címében is feltett *Partikula és/vagy diskurzusjelölő?* kérdés megválaszolása után a hagyományosan partikulának nevezett nyelvi egységek közül a *hát* elem viselkedését és a diskurzusszervezésben betöltött szerepét mutatom be gyűjtött korpuszból származó példák segítségével, rámutatva, hogy az eddigi szakirodalomban (Kiefer 1998) számon tartott pragmatikai funkciókon kívül más magyarázat is létezhet a *hát* használatára.

2. A partikula fogalma

A *partikula* kifejezés a latin *pars* 'rész' szóból ered, s már a régi magyar nyelvtanokból is adathozható. Ám óvatosan kell bánni a korai latin nyelvű grammatikák *particula* terminusával, hiszen nem ugyanazt jelölik, mint amit a *Magyar Grammatika* (Keszler 2000) óta partikulának hívunk. A korai magyar nyelvtanok partikula fogalmát Vladár Zsuzsa (2004, 2005) vizsgálta meg. Szenczi Molnár Albertnél a *particula* megnevezést találta például a következő szavak esetén: *leg, hat, het, oßtán, postea, még, adhuc, valaha, aliquando, legyen, vala, volt, volna, dogál, degél, nem*. Már a példák is jelzik, hogy Szenczi mást értett ezen a terminuson, mint amit manapság értünk, hiszen az adatok közt találunk többek közt segédszókat (*legyen, vala, volt, volna*), tagadószót (*nem*), határozószót (*oßtán*) és todalékmorfémákat (*leg, hat, het, dogál, degél*) is. A grammatikából azonban kiderül, hogy Szenczi a particulát a számmal nem rendelkező, ragozhatatlan szócskák közé sorolja, s a szófajcsoport összefoglaló elnevezéseként használja. Hasonlóan tesz Komáromi Csipkés György is a nyelvtanában (Vladár 2005: 94), amikor a szavakat három csoportba sorolja: az igék, a névszók és a particulák (azaz ragozhatatlan szófajok) közé. Továbbá particulának nevezi Komáromi a segédigéket is. Ekkoriban particulának hívják az egyes igeragozások megkülönböztetésére használt szavakat is,

például Sylvester János a határozott és a határozatlan igeragozás elkülönítésénél említi az *azt és vg'* particulákat (Vladár 2005: 96). A korai magyar grammatikákban tehát kétféle használatban él a *particula* szócska: egyrészt definícióként a ragozhatatlan szófajok összességét jelöli, másrészt pedig egy tisztázatlan jellegű, gyűjtő fogalom, amelybe egyaránt tartoznak önálló szavak és toldalékmorfémák is (Vladár 2004: 300). A nem toldalékolható szavak jelölésére a XVIII. században Földi Jánosnál bukkan fel a *particula* magyarított formája, a *részetske* terminus.

A 20. századi leíró nyelvtanok közül *A mai magyar nyelv rendszerében* (Tompa 1961–1962), *A mai magyar nyelvben* (Rácz 1968) és *A magyar nyelv könyvében* (A. Jászó 1991) nem szerepel a partikula, a *Magyar Grammatikában* (Keszler 2000) azonban önálló szófajként és külön alfejezetben tárgyalják. Hogy pontosan hová sorolódik a partikula, az attól függ, hogy a szófaji osztályok megállapításánál milyen kritériumokat veszünk figyelembe. Az újabb szófajtani irodalom egy része, például Fábri Károly (1981: 441) a módosítószók egyik csoportjába sorolja a partikulákat. A módosítószók kapcsán Péter Mihály (1991: 173) is partikulákról beszél Vínogradov terminológiáját átveve s a módosítószókat két nagyobb csoportra bontja: a modális szavakra és a modális partikulákra. A szakirodalom másik része (Keszler 2000: 69–70, Kugler 2000: 277) azonban a partikulákat nem tekinti a módosítószók alosztályának¹, hanem a nem morfológiai természetű szerkezetekben előforduló viszonyozók közé sorolja őket. Látható tehát, hogy még ma sem egységes a partikula értelmezése.

A szófaji felosztásnál általában három kritériumot szoktak érvényesíteni: az alaktani viselkedést, a mondatbeli szerepet és a jelentést. E három kritériumban azonban két szempont keveredik. Az első két tulajdonság ugyanis formális, míg a jelentés nem tekinthető annak. A hagyományos nyelvtanoknál a görögöktől származó nyolc szófaj öröksége figyelhető meg és a fő kritérium a jelentés, míg a strukturalistáknál a forma a fő szempont, a jelentést pedig nem vagy csak kevésbé veszik figyelembe.

A *Strukturális Magyar Nyelvtan Morfológia* kötetében (Kenesei 2000: 75–136) a hagyományos szófaji felosztással szemben formális szempontok alapján létrehozott szófaji rendszert találunk. Ez a rendszerezés, illetve a lexikális elemek újfajta csoportosítása (független szavak, függőszók, félszók, tövek, toldalékok) megszünteti a partikula státuszával kapcsolatos korábbi problémákat. A szakirodalomban partikulának nevezett csoport ugyanis a függőszók közé sorolódik. A függőszók „azok a lexikai elemek, amelyek nem tartoznak a szabad formák közé, de minden más tekintetben önálló szóként viselkednek” (Kenesei 2000: 88). A függőszók tehát nem szavakhoz, hanem szintaktikai összetevőkhöz kapcsolódnak. A függőszók közül nem mindnek van saját szófaja. Csak azok a függőszók határoznak meg szófaji kategóriát, amelyek mindig azonos kategóriához kapcsolódnak, illetve amelyek nélkül a mondat nem lenne grammatikus (vö. Kenesei 2000: 106). Tehát például a *Magyar Grammatikában* (Keszler 2000: 69) partikulának titulált *-e* kérdőszócska a *Strukturális Magyar Nyelvtan* szerint nem képvisel egyetlen hagyományos szófaji osztályt sem, ugyanis csak fejekhez (igéhez, igekötőhöz, tagadószóhoz) tud kapcsolódni, nem pedig mindig azonos kategóriához, továbbá nem minden esetben szükséges a kérdőszó kitétele a mondat grammatikusságához (Schirm 2006). Ugyanis míg a kérdőszót nem tartalmazó alárendelt mondatban mindig kötelező az *-e* kérdőszó használata, addig a főmondatban a kitétele csak egy alternatíva a hanglejtés mellett.

¹ A *Magyar Grammatika* a módosítószókat a mondatok közé sorolja, míg a partikulákat a viszonyozók közé.

A strukturális felfogással ellentétben a hagyományos szemléletű újabb nyelvtanokban a partikula önálló szófajként van jelen. Keszler Borbála (1992: 138) a partikulákról a következőket írja: „csekély jelentéstartalommal rendelkeznek, egyesek szerint csak a szituációból adódik a jelentésük, pragmatikai-kommunikatív indikátorok, általában egy szóra vonatkoznak, mondatrész szerepét nem tölthetik be, semmiféle kérdésre nem válaszolnak, hordozhatnak azonban emocionális tartalmat”.

Kugler Nóra (2000) a partikulát olyan viszonyszónak tekinti, amely nem toldalékolható, s más szavakkal nem alkot sem morfológiai természetű, sem szintaktikai kapcsolatot. „Funkciója az, hogy a mondatban lévő állításon műveletet végez (pl. előfeltevést kapcsol hozzá, meghatározza téma-réma szerkezetét); modális viszonyt, a beszélő attitűdjét (érzelmi, akarati, értékelő viszonyát) fejezi ki, vagy jelöli a beszélő reagálását a kommunikációs helyzetre, illetve annak valamely összetevőjére” (Kugler 2000: 275). Funkcionális szempontból Kugler a partikulákat két nagy csoportra bontja: a modális-pragmatikai partikulákra és a viszonyító partikulákra. Az előző csoport a beszélő attitűdjét fejezi ki, az ide tartozó elemek jelölhetnek modális alapértéket (pl. *-e, vajon, bárcsak, hadd*) vagy modális kiegészítő értéket (pl. *ám, ugyan, éppenséggel, csakhogy*). Míg a viszonyító partikulák a proposíción végeznek műveletet és lehetnek becslők (pl. *alig, cirka, legfeljebb, mindössze*), fokozók (pl. *borzasztó, elég, irtó, vajmi*) vagy rémakiemelők (pl. *csak, is, sem*). Ahogy a felsorolt példákban is látszik, a latin és héber grammatikákból átkerül a toldalékolhatatlanság, mint legfőbb morfológiai kritérium, azonban a korai grammatikák összefoglaló jelentésű, gyűjtő fogalomértelmezése is megfigyelhető a *Magyar Grammatika* példáinál. A terminus ugyanis nem is annyira a morfológiai viselkedésük, mint inkább a pragmatikai tulajdonságaik alapján fogja össze e nyelvi elemeket, hiszen egy részük diskurzusjelölőként (is) funkcionál. Kugler a modális-pragmatikai partikulák pragmatikai funkciójáról szólva megállapítja, hogy „a partikulák egy része nem (vagy nemcsak) attitűdjelölő, hanem társalgásszervező (diskurzusjelölő) is lehet, kifejezhet a kommunikációs helyzetre való közvetlen reagálást is” (2000: 277). Megemlíti továbbá, hogy a diskurzusjelölő szerepet a partikulákon kívül módosítószók és interakciós mondatszók is betölthetik. Vagyis látható, hogy a partikuláknak nevezett szófaj nagyon vegyes nyelvi egységekből tevődik össze, melyek egy része diskurzusjelölőként is értelmezhető, ám a diskurzusjelölő szerepet más szófaj elemei is képesek betölteni. Tovább nehezíti a *partikula* terminus használatát és értelmezését, hogy az árnyaló partikulákat egyes szerzők diskurzuspartikuláknak is nevezik (Kugler 2000: 278).

Vagyis a dolgozat címében feltett *Partikula és/vagy diskurzusjelölő?* kérdésre eltérő választ adhatunk az elméletől és a szófaji felosztás kritériumaitól függően. Az egyik fogalom ugyanis a grammatika szintjén kezeli e nyelvi egységeket, és a toldalékolhatatlanságot teszi meg fő ismérvének, míg a diskurzusjelölő fogalma a pragmatika oldaláról közelíti meg ezt a szóosztályt, s funkcionális kategóriát ért rajta. Nincs azonban 1:1 megfelelés köztük, ugyanis nem minden partikula diskurzusjelölő és nem minden diskurzusjelölő partikula. A grammatikai fogalom tisztázása után következzen a pragmatikai megközelítés.

3. A diskurzusjelölők

A diskurzusjelölők a nyelvi elemeknek egy olyan csoportját alkotják, amelyek a diskurzus szervezésében vesznek részt: diskurzusszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek. Fraser szerint (1999: 938) a fő funkciójuk az általuk bevezetett S2

szegmens és az azt megelőző S1 szegmens közti viszony jelzése. A diskurzusjelölők (DJ) egy olyan két helyiértékű viszony <S1. DJ+ S2> jelölőjének tekinthetők, ahol az egyik argumentum (S2) az általuk bevezetett részben található, míg a másik (S1) a diskurzus korábbi részében, s a viszonyt a diskurzusjelölő (DJ) teszi explicitté (Fraser 1999: 938). Például: *Későn indultunk (=S1). Mégis (=DJ) időben érkeztünk (=S2).*

A diskurzusjelölők általában nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják a megnyilatkozás propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkcióval bírnak (Jucker 1993). Jelentésük procedurális és nem konceptuális (Fraser 1999: 944), valamint szintaktikailag és prozódiaileg elkülönülnek a mondat többi részétől.

A diskurzusjelölő elemek szófajtanilag különfélék lehetnek. Főként kötőszók, határozószók, partikulák és módosítószók tartoznak a diskurzusjelölők közé, de ide sorolható néhány prepozíciós frázis és idiomatikus szókapcsolat is. Foolen (1996: 2) a diskurzusjelölőkkel kapcsolatban megjegyzi, hogy nem arról van szó, hogy egy adott elem mindig diskurzusjelölő egy nyelvben, hanem arról, hogy ez az elem diskurzusjelölőként funkcionálhat, azaz képes diskurzusjelölőként viselkedni bizonyos feltételek mellett. A diskurzusjelölői és a nem diskurzusjelölői használat különbségét az alábbi példapárral szemléltetem:

- (1a) *Pontosabban fogalmaz a dolgozatodban!*
 (1b) *Megérkeztek a szüleim, pontosabban az édesanyám.*

A *pontosabban* jelentése az (a)-ban konceptuális: a *jobban, ügyesebben* szavakkal egyenértékű; míg a (b)-ben nem a fogalmi, hanem a procedurális jelentésében szerepel a szó, s két megnyilatkozást köt össze. Az (a) példabeli *pontosabban* szó nem diskurzusjelölő, csupán határozói funkcióban szerepel, míg a (b) példában ugyanez az elem már diskurzusjelölőként funkcionál: használatával a beszélő tartalmi önjavítást végez, azaz újrafogalmazza, értelmezi a jelölő előtt elhangzottakat.

A diskurzusjelölők diskurzusszegmenseket kötnek össze, így nagymértékben hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a fenntartásához (Lenk 1998). Alapvetően az élőszó jellegzetességei, de különböző funkciókban az írott nyelvben, újabban pedig az írott beszélt nyelviség szövegtípusaiban, például blogokban és a fórumhozzászólásokban is megjelennek (Dér 2008).

A diskurzusjelölők a történeti pragmatika szemszögéből is érdekesek, mert létrejöttüket egyesek (Traugott 1999) grammatikalizációs folyamatnak tartják, amelynek során implikatúrák konvencionalizálódása történik, s ezek az implikatúrák beszélői attitűdöket kódolnak. Bell (1998) szerint a diskurzusjelölők pragmatikai instrukcióknak tekinthetők, így számos nyelvhasználati stratégiát képesek kódolni. A továbbiakban a nyelvi egységek közül a *hát* elemet vizsgálom meg, s megmutatom, hogy e grammatikainak is tekinthetett egység használatára milyen pragmatikai magyarázat adható.

4. A *hát* mint diskurzusjelölő partikula

Egy 2007-es vizsgálat (Dér–Markó 2007: 63) szerint a magyarban az egyik leggyakrabban előforduló diskurzusjelölő a *hát* elem. A *hát* partikulának a szakirodalom (Kiefer 1988; Németh T. 1998) négy fő használati körét említi: használható általános válaszelölőként; bevezethet kérdést; a magyarázkodás eszköze is lehet; és önjavító szerepben is

állhat. Ezeknek a funkcióknak a kialakulásával és a leírásával azonban a magyar nyelvtörténeti szakirodalomban nem foglalkoztak behatóbban, csupán megemlítték a *hát*-nak a diskurzusjelölői szerepét, a *beszédőttelek* illetve a *tötlek*szó terminusokat használva a jelenségre. Klemm Antal (1940) szerint a *hát* időbeli rákövetkezést kifejező szerepéből fejlődött ki a diskurzusjelölő funkció. A *hát* partikulánál nyomon lehet követni a grammatikalizáció tipikus fázisait: először helyviszonyt, majd időviszonyt fejezett ki, aztán logikai viszonyt jelölt, végül a diskurzusjelölő funkciója alakult ki (Schirm 2008a). A partikula grammatikalizálódásával és történetével e dolgozat keretein belül nem kívánok részletesen foglalkozni, helyette azt mutatom meg, hogy a *hát* diskurzusjelölő használata az arc munkával is kapcsolatba hozható.

A *hát* partikulához kötődő nyelvhasználati stratégiák feltérképezéséhez korpuszelemzést végeztem: történeti korpuszként az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (<http://www.iif.hu/db/emsz/index.html>), a Magyar Történeti Korpusz (<http://www.nytud.hu/hhc>) és a Magyar Nemzeti Szövegtár anyagát (<http://corpus.nytud.hu/mnsz>) vizsgáltam, továbbá az 1660-as sárospataki hitvitát (Kulcsár 1999). Szinkrón anyagként pedig vitaműsorokat (Pro és Kontra, Közhang, Zöldindulás) és a Parlamenti Napló 1990 és 2004 közti jegyzőkönyvét (Arcanum DVD könyvtár V.) használtam fel valamint internetes fórumhozászólásokból és blogokból gyűjtöttem adatokat.

A *hát* esetén a diskurzusra vonatkozó információk jelzésének a lehetőségét a határozószói használat teremtette meg. A szó 1474-ből adatolható eredeti 'akkor' jelentése (Benkő 1970: 72) az évszázadok során folyamatosan bővült, s képessé vált a diskurzus résztvevői közti viszony, valamint a diskurzusszegmens és a beszélő közti viszony jelzésére, ahogy azt az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár alábbi példái is igazolják. Már ekkor használatos a *hát* elbeszélésben élénkítő szóként („*Eyel Nykorgast hallek, Tolway Jwoltest, ky Menek hát az szoch kyalt tolvayt*”) és kérdést bevezető szóként („*Mond neky az Anna, hát myert eskwek ream az Te vrad*”) is. De nyomósíthat állítást („*És hogy ez vallo zemere vetette volna, negh azt monthak neky Loptam hath ha Banod tegy rola*”), kifejezhet megengedést („*Meg alkwtak egimaszal, De hát az vtan zabo ferenchet Mas tanach Erte Es Nem akara allany az vegzesnek*”) és szitkozódásban is megjelenhet tötlek szóként („*Megh lata ezt Kelemen Takach monda Ah essez hatt Az en felesegemet Akarod meg Mordallany*”), valamint nyomósíthat felszólítást, biztatást és kérést is („*Ambrus Gergely mo(n)da hogj ted le hát te Antal Vram, s eó le teúe*”). Ezekből a példák közül is látható, hogy a *hát* gyakran fordult elő mondással és kérdéssel kapcsolatos szerkezetekben (*mond neky, azt monthak neky, monda; kérdem, kérdém töllök*), így könnyen hozzátapadhatott a beszélői attitűd kifejezése, s képessé vált a nyomatékosítás, a megengedés és a beleegyezés kifejezésére.

A szakirodalomban Kiefer Ferenc (1998) a *hát* pragmatikai funkcióiként a retorikus-ságot, az emocionális színezetet valamint a modális és az attitudinális funkciót adja meg. Ezekén túl azonban már a XVII. század 70-es éveitől kezdve adatolható a partikulának egy olyan diskurzusjelölő funkciója, amely értelmezhető egy udvariassági stratégiaként is. A sárospataki hitvita kérdéseiben ugyanis a vitázó felek saját arcukat fenyegetettségét enyhítették a kérdésekben használt *hát* partikulával: Például: „*Kitsoda és miképpen magyarazhattya hát az írást?*” vagy „*Hát honnan tudod a' több könyvek adattak az Eccl'anak, nem ezek?*” (részletesebben l. Schirm 2008a). A hitvita elemzéséből kiderül, hogy a *hát*-os kérdések eloszlása a szerepekhez igazodott. Csupán a tértítő pápisták használták kérdéseikben ezt a partikulát, a tértitendők nem, pedig ők is sokat kérdeztek a

hitvita során. Ám az is kiderül, hogy a térítők nem vitapartnerük arcát próbálták óvni a *hát*-os kérdésekkel, hanem saját arculatuk fenyegetettségét enyhítik a kérdésekben használt diskurzusjelölőkkel. Juhász Dezső (1992: 781) szerint a *hát* ebben a korszakban olyan kapcsolóelem volt, amely még őrizte az eredeti 'akkor' jelentését is, valamint nyomatékosítást és tétovázást is kifejezett, így az elemzésem szerint (Schirm 2008a) a használatát arcóvó stratégiaként is lehet értékelni. Vagyis a *hát* funkciója ekkor a diskurzuszegmens és a beszélő közti viszony jelölése, azaz a beszélő attitűdjének a jelzése volt. Tehát az egyik nyelvhasználati stratégia, ami a *hát*-hoz köthető, az a kérdés általi állításnak a gyengítése.

A *hát* használatos még a mondanivaló továbbfűzésére is. Az internetes fórumhozzászólásokból gyűjtött anyagomban a *hát*-nak főként kommunikációs szervező funkciója volt, a mondanivaló elkezdését, továbbvitelét segítette, s legtöbbször az 'és', a 'szóval', a 'tehát' és az 'akkor' jelentésben állt.

A vitaműsorokból és beszélgetőműsorokból összeállított szinkrón korpuszban pedig a *hát* partikulának a nyomósító és kiemelő funkciója dominált (Schirm 2008b: 295). A *hát* a kérdések közül főként a retorikai kérdésekben és a vitázó kérdésekben fordult elő, s szerepe az interpretációs mechanizmus segítése volt: erősítette a kérdésnek az állításként való értelmezését, ezáltal jelezte a diskurzuszegmens és a beszélő közti viszonyt.

A *hát*-hoz kapcsolódó nyelvhasználati stratégiák sokféleségét jól példázza a Parlamenti Napló jegyzőkönyvéből származó alábbi részlet:

- (2) *Dr. Isépy Tamás (KDNP): Két percre sem lesz szükségem, mert sajnos nem az ellenzék nem következetes, a kormány nem következetes. Miért nem kérte a magyar-román alapszerződéshez a parlament hozzájárulását? Egy szándék megvalósításához miért kéri? Egy szándék megvalósításához! **Hát** ez nem következetesség. Mi éppen azt mondjuk – most ebben a felszólalásban is, a három ellenzéki párt álláspontját –, hogy mi szükségesnek tartjuk a probléma megoldását, de ez nem a probléma megoldása. **Hát** hol van az alapító okirat tartalma? **Hát** azt kell megmondani! **Hát** ahhoz milyen szándékok? És tessék mondani, 28 százalék meg tudja akadályozni egy szándék megvalósítását?*

A *hát* ebben a példában egyrészt kötőszói értelmében szerepel (*Hát* ez nem következetesség.), konklúziószóként (vö. Ladányi 1961) viselkedik, azaz a mondanivaló részösszefoglalását végzi el. Másrészt kommunikációs szervező funkciója van: összeköti a megnyilatkozásokat (*Hát* azt kell megmondani!). A két kérdésben (*Hát* hol van az alapító okirat tartalma? *Hát* ahhoz milyen szándékok?) pedig a szubjektív és az érzelmi többlettartalom miatt a kérdések retorikusságát erősíti. Vagyis a kérdező nem vár választ a feltett kérdésekre, sőt, e kérdések átfordíthatók ellentétes értelmű állításokká (*Sehol nincs az alapító okirat; illetve nincsenek semmilyen szándékok*). A *hát* elem folytonos ismétlése pedig még tovább fokozza a retoricitást.

5. Összefoglalás

Dolgozatomban arra a kérdésre kerestem választ, hogy a *partikula*, illetve a *diskurzusjelölő* terminusok milyen viszonyban vannak egymással. Bemutattam, hogy a *partikula* grammatikai kategória: egy olyan szófajt jelöl, amelynek az egyik legfontosabb morfo-

lógiai ismerve a todalékolhatatlanság, jelentéstanilag pedig modális viszonyt, illetve beszélői attitűdöt fejez ki. A diskurzusjelölő ezzel szemben pragmatikai, funkcionális kategória, s a diskurzus szervezésében résztvevő elemeket fogja össze. A diskurzusjelölők emocionális és expresszív funkcióval bírnak és procedurális jelentésűek, szófajtanilag pedig a legkülönfélébbek lehetnek (partikulák, köztöszók, határozószók, módosítószók). A két kategória (a partikulák és a diskurzusjelölők) közt néha előfordul ugyan átfedés, de nem lehet 1:1 arányú megfelelést vonni köztük, ugyanis nem minden partikula diskurzusjelölő és nem minden diskurzusjelölő partikula.

A fogalmak tisztázása után a *hát* diskurzusjelölő partikula jelentéshálózatát mutattam be történeti és szinkrón korpuszból származó példák segítségével. A *hát* hely- és időhatározói jelentése mostanra már kikopott a nyelvből, de helyébe több más használati mód lépett. A vizsgált korpusz elemzése azt bizonyította, hogy a *hát* funkcionálhat kötőszóként és bevezető szóként, nyomósíthat és kiemelhet, kifejezhet felindultságot, csodálkozást vagy kételkedést, valamint indirektebbé is teheti a kérdést, s használata az arcunkával is kapcsolatba hozható.

Irodalom

- Bell, David M. 1998. Cancellative discourse markers: a core/periphery approach. *Pragmatics* 8 (4): 515–541.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dér Csilla Ilona 2008. Diskurzusjelölők az internetes nyelvhasználatban. In: Sárdi Csilla (szerk.): *MANYE XVII. Kommunikáció az információs technológia korszakában*. Pécs – Székesfehérvár: MANYE – Kodolányi János Főiskola. 444–450.
- Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra 2007. A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In: Geccsó Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 61–67.
- Fábricz Károly 1981. Az *-e* kérdő partikula. *Magyar Nyelvőr* 105: 447–451.
- Foolen, Ad 1996. Pragmatic particles. In: Jef Verschueren et al. (eds.): *Handbooks of Pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–24.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- A. Jászó Anna (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor.
- Jucker, Andreas H. 1993. The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account. *Journal of Pragmatics* 19: 435–452.
- Juhász Dezső 1992. A köztöszók. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Budapest: Akadémiai Kiadó. 776–781.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, todalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan* 3. *Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 75–135.
- Keszler Borbála 1992. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszéke. 131–139.
- Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1998. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107–125.
- Klemm Antal 1940. *Magyar történeti mondattan*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kugler Nóra 2000. A partikula. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 275–282.

- Kulcsár Árpád 1999. A sárospataki hitvita 1660. szeptember 30. – október 1. (Forrásközlés). In: Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. 21–46.
- Ladányi Péter 1961. Még egyszer a beszéd-töltelékekről. *Magyar Nyelvőr* 85: 299–302.
- Lenk, Uta 1998. Discourse markers and global coherence in conversation. *Journal of Pragmatics* 30: 245–257.
- D. Máta Mária 2007. *A magyar szófajttörténet általános kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh T. Enikő 1998. *A hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94: 324–331.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó. 173–182.
- Rácz Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Schirm Anita 2006. Az *-e* kérdő partikula nyomában. In: Gárgyán Gabriella – Sinkovics Balázs (szerk.): *LingDok 5., Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: JATEPress. 131–153.
- Schirm Anita 2008a. A sárospataki hitvita diskurzusjelölőiről. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem BTK – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 185–192.
- Schirm Anita 2008b. A *hát* diskurzusjelölő partikulához kötődő nyelvhasználati stratégia. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Jel és jelentés*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 288–296.
- Tompa József 1961–1962. *A mai magyar nyelv rendszere: leíró nyelvtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vladár Zsuzsa 2004. A particula terminus Szenczinél és a korai magyar grammatikákban. In: Ladányi Mária – Dér Csilla – Hattyár Helga (szerk.): „...még onnét is eljutni túlra...”, *Nyelvészet és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 291–301.
- C. Vladár Zsuzsa 2005. *A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalom terminusai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.